

Türk-Arap İlişkileri: Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)

Ü. Gülsüm Polat, İstanbul, Türkiye: Kronik Kitap, ISBN: 9786057635358, s. 368, 130 TL

Değerlendirmeyi Yapan: Elif Koç*

Geliş tarihi: 09/03/2023

Kabul tarihi: 23/03/2023

Atıf: Koç, E., “Türk-Arap İlişkileri/Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)”, Ortadoğu Etütleri, 14-3 (2022): 369-375

Turkish-Arabic Relations: When the old Provinces Transform into New Neighbours (1914-1923)

Ü. Gülsüm Polat, İstanbul, Turkey: Kronik Publisher, ISBN: 9786057635358, p. 368, 130 TL

Reviewer: Elif Koç

Received: 09/03/2023

Accepted: 23/03/2023

Citation: Koç, E., “Turkish-Arabic Relations: When The Old Provinces Transforms into New Neighbours (1914-1923)”, Middle Eastern Studies, 14-3 (2022): 369-375

العلاقات التركية العربية: أثناء تحوّل الولايات القديمة إلى جيران جدد (1914-1923)
أ. غولسوم بولات، إسطنبول، تركيا: الكتاب المزمّن (Kronik Kitap)• ISBN: 9786057635358
368 صفحة، 130 ليرة تركية

عرض: أليف كوتش

تاريخ القبول: 2023/03/23

تاريخ الاستلام: 2023/03/09

للاقتباس: كوتش، أ.، “العلاقات التركية العربية أثناء تحوّل الولايات القديمة إلى جيران جدد (1914-1923)”، دراسات الشرق الأوسط، 14-3 (2022): 369-375

Büyük bölümü çöl olan Arap coğrafyası, sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynakları nedeniyle önemli bir jeopolitik konumdadır. Köklü kültürlere ve devletlere ev sahipliği yapmış olan bu coğrafya, akademik çalışmalar açısından da önemli incelemelere konu olmuştur.

Ü. Gülsüm Polat'ın Kronik Kitap'tan çıkan Türk-Arap İlişkileri adlı eseri de bu coğrafya üzerine yazılmıştır. Bilhassa Osmanlı Devleti'nden, Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişin dış politika bağlamında yarattığı süreklilik ve kopuşları da ele alarak çalışmanın kapsadığı yıllar arasında bölgede yaşanan gelişmelere çok yönlü bir bakış açısı ortaya koymuştur. Söz konusu eserde, I. Dünya Savaşı ekseninde bilhassa İngiltere'nin bölgedeki uzun müttefik arayışları neticesinde anlaşmaya vardığı Şerif Hüseyin'in başlattığı isyanın Arap

* Elif Koç: Doktora öğrencisi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TR, koc.elif@hbv.edu.tr ORCID: 0009-0006-7233-5127

yarımadasında neleri değiştirdiği, Avrupalı devletlerin isyan karşısında geliştirdiği politikaları, savaş öncesi bölgesel ittifak arayışları ve siyasi liderlerin tutumları, Anadolu’da Milli Mücadele devam ederken Arap yarımadasındaki gelişmelere karşı geliştirilen politikalar ve Lozan Antlaşması kararlarının Türk-Arap ilişkilerine etkisi askerî, tarihi ve toplumsal yansımalar kapsamında ele alınmıştır.

Kitap temelde “Çatışma ve İttifak”, “İsyan, İş Birliği ve Mücadele: Suriye-Irak ve Arap Yarımadası” olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Ancak kitabın giriş bölümü de verdiği bilgiler ve alt başlıkların (*Coğrafi Kavramlar ve Sınırlar, Kaynaklar, I. Dünya Savaşı Arifesinde Milliyetçilik ve İlişkiler, Savaş Arifesinde Başlayan ve Bozulan İttifaklar, Verilen Kararlar*) doluluğu açısından üçüncü bir bölüm olabilecek niteliktedir. Özellikle ana bölümlere geçmeden ülkemizde yapılan çalışmalarda çok az rastladığımız “Kaynaklar” bölümüne yer verilmesi konu bütünlüğünün sağlanması açısından faydalı olmuştur.

Giriş kısmında “Coğrafi Kavramlar ve Sınırlar” başlığı altında Arap yarımadasının siyasi coğrafyası üzerinde durulmuş ve jeopolitik konumuna vurgu yapılmıştır. Bölgenin temelde Hicaz, Necid ve Yemen olmak üzere üç ana nüfuz bölgesinin olduğu belirtilmiştir. Bu nüfuz alanlarının politik güç dağılımı ve kabilelerin kontrol bölgeleri hakkında da bilgi verilmiştir. “Kaynaklar” başlığı altında eserde kullanılan kaynaklar (arşiv ve ilk elden kaynaklar, tetkik eserler, Genelkurmay Başkanlığı-Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Arşivi) hakkında bilgi verilerek çalışmanın hangi çatı üzerine inşa edildiği gösterilmiştir. Yazar Arap milliyetçiliği tartışmalarına yer vermiş, görüş farklılıklarına rağmen I. Dünya Savaşı’nın Arap milliyetçiliği bağlamında bir kırılma noktası olduğunun altını çizmiştir. Şerif Hüseyin’in isyanına giden süreç, Arap milliyetçiliğinin siyasallaşma süreciyle bağlantı kurularak incelenmeye çalışılmıştır. “Savaş Arifesinde Başlayan ve Bozulan İttifaklar, Verilen Kararlar” alt başlığında, dünya savaşı öncesi Arap yarımadası liderleri içerisinde Hicaz bölgesinin dini lideri olan Şerif Hüseyin’in pozisyonu ve takınacağı tavrın büyük önem taşıdığı belirtilmektedir. Söz konusu dönemde, Arap yarımadasındaki bölgesel aktörlerin, hem Arap milliyetçiliğinin ne olduğu ve neyi kapsayacağını belirsiz olması hem de liderlerin kafa karışıklığı nedeniyle ideal hedefleri gerçekleştirmekten uzak kaldığı ifade edilmiştir. Arap yarımadasında savaş öncesi etkinlik kurmanın hâlâ askerî ve siyasi güç ekseninde şekillendiği de eklenmiştir.

Kitabın birinci bölümü “Çatışma ve İttifak” ana başlığı altında, “I. Dünya Savaşı: Hicaz ve Necid’de Yol Ayrımında Çatışma ve İttifaklar” ve “I. Dünya Savaşı’nda Arap yarımadasının Güneyi: İsyan, İş Birliği ve Mücadele” olmak

üzere iki alt başlıktan oluşmaktadır. İki alt başlık da kendi içerisinde muhtelif bölümlere ayrılmıştır. “I. Dünya Savaşı: Hicaz ve Necid’de Yol Ayrımında Çatışma ve İttifaklar” bölümünde savaşa Osmanlı Devleti’nin girişinin ardından Arap yarımadasının neredeyse tamamına yayılan birtakım askerî ve siyasi reaksiyonlar ele alınmıştır. Henüz Osmanlı hâkimiyetinde olan söz konusu coğrafyada İngilizlerin askerî harekâtları için başlangıç noktasının Basra olduğu ifade edilmiştir. Basra’daki askerî faaliyetlere benzer operasyonlar, Arap yarımadasının diğer bölgeleri için planlansa da Arap şeyhlerinin tepkisini çekmemek adına bu fikrin rafa kaldırıldığı ve Osmanlı’yı savaş dışı bırakmak adına Çanakkale üzerinden bir askerî operasyon yapılmasına odaklanıldığı belirtilmiştir.

Savaşın ilk günlerinde askerî gelişmelere dair veriler aktarıldıktan sonra İngilizlerin savaş öncesinde kendileri ile iş birliği yapacak yerel yöneticileri bulma çabalarının, Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesiyle ivme kazandığı ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti’nin cihad-ı ekber ilan etmesiyle İngiltere’nin söz konusu coğrafyadaki gündemine, din ekseninde yeni bir mesele daha eklediği belirtilmektedir.

Yazarın tespitine göre; savaşın tarafları, savaş öncesindeki propaganda ve faaliyetlerine savaş sonrasında da benzer şekilde devam etmiştir. Osmanlı Devleti’nin, Hicaz Şerifi Hüseyin’den cihad-ı ekber ilan etmesini ve I. Kanal Harekâtına birlikleriyle katılmasını, Necid valisi İbnu’s-Suud ve İbnü’r Reşit’ten İngiltere’nin Basra üzerinden başlattığı operasyonda Osmanlı kuvvetlerine destek vermesini, İmam Yahya’dan bölgedeki VII. Kolordu’nun Aden’e yönelik operasyonlara destek vermesini istediği aktarılmıştır. Osmanlı’nın bu girişimlerine karşı İngiltere’nin bölgesel liderler ile Arap yarımadasında Türk etkisini kırmak için yaptığı görüşmeler ve izlediği politikalar bölüm içerisinde hem bölgesel hem de uluslararası konjonktür bağlamında detaylı şekilde incelenmiştir. Böylece Arap yarımadasının geleceği için önemli bir dönüm noktası kabul edilen Şerif Hüseyin İsyanı öncesi coğrafyadaki mevcut durumun ve bölgesel aktörlerin konumunun kavranması sağlanmıştır. Şerif Hüseyin İsyanı’na giden yolda Cemal Paşa’nın bölgede Arap milliyetçiliği ve Arap cemiyetleri nezdinde gerçekleştirdiği faaliyetlere vurgu yapılmış, özellikle Aliye Divan-ı Alisi’nde gerçekleşen yargılamaların Arap milliyetçiliği açısından önemli bir kırılma noktası olduğu ifade edilmiştir.

Osmanlı yönetim birimleri arasındaki yazışmalar ortaya konarak Osmanlı yönetimi için isyanın başka bir tabirle “*fesat hadisesi*”nin başlamasının beklenmeyen bir gelişme olmadığı, yönetimin son ana kadar bu durumu *bilmezden gelme* politikası güderek yönettiği ve bir yerde son bulacağı düşüncesine sahip olduğu belirtilmiştir.

Kitapta, Şerif Hüseyin İsyanı'na dair belgeler İngiliz yazışmaları ve Türk arşivi karşılaştırılarak incelenmiştir. Kaynaklara göre, Osmanlı arşivinde *fesat hadisesi* olarak adlandırılan isyanın, Batılı kaynaklarda “Büyük Arap İsyanı” olarak ifade edildiği belirtilmiştir. İsyanın nedenleri, Şerif Hüseyin'in İstanbul ile olan otorite paylaşımının kendisini İngiltere'ye yaklaştırdığı, Çanakkale'de ve Kut'ül Amare'de alınan yenilgilerin ardından İngiltere'nin olası bir isyanın tertipleycisi rolünü üstlendiği hususları gerekçeleriyle ortaya konmuştur. Şerif Hüseyin, Büyük Britanya'nın Arapların bağımsızlığına zarar verecek şekilde hiçbir düşman ile ittifak yapmaması şartıyla MacMahon ile 5 Kasım 1915'de anlaşmaya varmıştır. Şerif Hüseyin ve MacMahon arasındaki yazışmaları, Skyes Picot Anlaşması ve 1917'de Balfour Deklarasyonu takip etmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı Altur James Balfour, bu bildiri ile Filistin topraklarında bir Yahudi devleti kurulmasını destekleyeceklerini bildirmiştir. Böylece Siyonizm, Arap yarımadasında kendisine hareket alanı bulmuştur.

Birinci bölümün “I. Dünya Savaşında Arap Yarımadasının Güneyi: İsyân, İş Birliği ve Mücadele” başlıklı ikinci alt başlığında, Kuzey ve Güney Yemen'de verilen mücadeleler ile Kızıldeniz adaları ele alınmıştır. Yemen'de dikkat çeken iki önemli aktör olan Zeydi lider İmam Yahya ile Seyyid İdrisi, savaş süresince gösterdikleri farklı tutumları çerçevesinde ele alınmıştır. İngilizlerin tüm çabalarına rağmen Güney Yemen'de bulunan İmam Yahya'nın savaş boyunca onlarla iş birliğine girmediği ifade edilmiştir. Asir bölgesindeki Seyyid İdrisi'nin, İngiltere'den silah yardımı aldığı ve Türk garnizonunun askerî faaliyetlerini bu marifetle zorlaştırdığı belirtilmiştir. Keza bu iş birliği, 30 Nisan 1915 tarihli Dostluk ve İş Birliği Anlaşması ile de resmiyete dökülmüştür. Türkler, İngilizler için önemli olan Aden protektorası içinde kalan Lahic'i savaş boyunca elinde tutmayı başarsa da özellikle Hicaz isyanı sonrası ulaşım ve iletişim zorlukları nedeniyle gerekli destek sağlanamadığından daha ileriye gidememiştir. Kızıldeniz'de Türk-İngiliz mücadelesine konu olan Kamaran, Tayır, Ukban, Budi, Sağar, Zebir, Cebeli adaları İngiliz işgaline uğrarken Fersan adasının Seyyit İdrisi'ye ait olduğu İngiltere tarafından kabul edilmiştir.

Kitabın ikinci bölümü, “İsyân, İş Birliği ve Mücadele: Suriye-Irak ve Arap Yarımadası” başlığı altında muhtelif bölümleri içermektedir. Bu bölümde özellikle 1918-1923 yılları arası dönemde yaşanan gelişmeler özelinde bilgiler aktarılması hedeflenmiştir. Polat'a göre söz konusu geçiş dönemi, Hicaz, Necid, Yemen nüfuz bölgeleri kapsamında Türk dış politikası temelinde yapılan çalışmalara yeterince konu olmamıştır. Bu kapsamda, Misak-ı Milli ve Lozan Antlaşması iki temel belge kabul edilerek Mondros Antlaşması'nın imzalanmasından Misak-ı Milli'nin kabulüne kadar geçen süreç ile Misak-ı Milli'nin kabulünden Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına kadar olan süreç ayrı ayrı incelenmiştir.

Savaş sonrası imzalanan antlaşmaların getirdiği yükümlülüklerin Türk-Arap ilişkileri açısından belirleyici olduğu tespit edilmiştir. Ancak Suriye, Irak, Hicaz, Necid, Yemen özelinde iki taraf arasında ilişkileri belirleyen farklı dinamiklerin de olduğu ortaya konmuştur.

Mondros Ateşkes Antlaşması ile Arap yarımadasında Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopan topraklar yeni bir oluşum, yazarın tabiriyle eyaletlerden devletlere doğru bir dönüşüm içine girmiştir. Aynı dönemde başlayan Milli Mücadele Hareketi'nin yaşanan gelişmelere olan bakış açısı da yazar tarafından ortaya konmuştur. Buna göre; Türk Milli Mücadelesi'nin silahlı mücadelede belli bir aşamaya gelene kadar, İslam coğrafyası ile iletişim kurarak İtilaf devletlerinin dikkatini bu coğrafya üzerinde yoğunlaştırmak istediği belirtilmiştir. Bu dönemde, Suriye'de yaşanan gelişmelerin Türk-Arap ilişkilerinde belirleyici bir rolü olduğu ifade edilmiştir. Türk Milli Mücadelesi'nin İslam coğrafyasında emperyalizm karşıtı hareketleri doğrudan mı yoksa dolaylı olarak mı etkilediği de ortaya konmaktadır. 1918-1923 yıllarını kapsayan dönemde Türk-Arap ilişkilerini belirleyen dinamikler; Bolşevizm, Panislamizm, İttihat-Terakki faktörü ve Bolşevik-İttihatçı iş birliği temelinde değerlendirilmiştir. Bu noktada söz konusu dönemde Türk dış politikasının akılcılık ve gerçekçilik üzerine inşa edildiğini ifade etmek gerekir.

İkinci bölümün ilk başlığında Suriye ile olan ilişkilerin Türk-Arap ilişkilerini doğrudan etkilediğini ifade eden yazar, ikinci bölümün “Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken Devamlılık ve Kopuşlar” adlı ikinci alt başlığında, savaş sonrası Suriye'nin durumunu ayrıca incelemiştir. Polat, iki ülke arasındaki ilişkileri belirleyen unsurları ele almıştır. Bu unsurlardan ilki sınırı oluşturan şehirlerdeki cemiyet ve aşiret liderlerinin mobilizasyonudur. İkincisi ise sınırdaki aktörlerin iletişimi, resmi aktörlerle temaslar ile bölgede olmayan aktörlerin Türk-Suriye ilişkisi üzerindeki etkisidir. Ankara Antlaşması imzalanana kadar iki taraf arasında cemiyetler, söz sahibi aşiretler ve sınırdaki Türk şehirleri marifetiyle yapılan işgal karşıtı iş birliğinin oldukça fazla olduğu anlaşılmaktadır. Savaş sonrası uluslararası gelişmelere bakıldığında 24 Temmuz 1922'de Milletler Cemiyeti'nin onayı ile Suriye'de Fransız manda yönetiminin resmen kabul edildiği görülmektedir. Söz konusu istikrarsızlık, Faysal'ın Suriye'deki krallığına son veren Maysalun Muharebesi'ne kadar devam etmiştir. Polat, Faysal'ın geleceğinin, kendisine İtilaf Devletleri tarafından tayin edilen Irak Krallığı'nda devam edeceğini belirtmiştir.

1920'de Irak'ta patlak veren isyanın ardından İngiltere, Irak üzerindeki doğrudan askerî kontrolüne son verip yerel bir yönetim kurulmasına dair süreci başlattı. 1921 Kahire Konferansı'ndan sonra 23 Ağustos 1921'de Faysal'ın Irak Kralı olduğu meşruiyeti tartışmalı bir şekilde kabul edildi. Irak'ta yaşa-

nan söz konusu gelişmeleri takiben bölgede İngiliz manda yönetiminin kurulması ve sınırların geçişkenliği, Türkiye-Irak ilişkileri açısından yeni sorunları beraberinde getiriyordu. Bu gelişmelere paralel olarak Anadolu'da yeni bir devletin temelleri atılıyordu. Milli Mücadele'nin sürdüğü bu yıllarda yukarıda bahsedilen sınırlardaki geçişkenlik, Musul'un kazanılması için Türklere bir fırsat sunuyordu. Bu kapsamda Suriye'de gerçekleştirilen faaliyetlere benzer şekilde, aşiretler ve cemiyetler ile iş birliği yapılmasının yanı sıra İngiliz birliklerine saldırılar düzenlendiğini belirten Polat, bu saldırıların yaklaşık bir yıl devam ettiğini belirtmektedir. Bilindiği üzere Musul meselesi, Lozan Konferansı'nda Türk-İngiliz tarafları arasında en önemli gündem maddelerinden biri olmuştur.

Kitabın ikinci bölümünün "Arap Yarımadası ile İlişkiler; Necid, Hicaz ve Yemen" adlı üçüncü alt başlığında ilk olarak Suudi Devleti'nin ortaya çıkmasına yol açacak gelişmeler ele alınmıştır. I. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından, İbnu's Suud, Şerif Hüseyin ve İbnü'r Reşid arasında savaş öncesine dayanan sınır sorunlarının yeniden canlandığı belirtilmiştir. Bu bağlamda ilk savaş Haşimi Hicaz Krallığı ile el-Hurma'da yaşanmıştır. Suudilerin galibiyeti ile sonuçlanan bu savaş, Suudi Devleti'nin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. İbnu's- Suud'un, Şerif Hüseyin, İbnü'r-Reşid ve İngiliz protektorası altındaki Kuveyt'e doğru sınırlarını genişletmek niyetinde olduğu aktarılmaktadır. Bölgesel aktörler de İbnu's Suud'un genişlemeci politikalarına karşı iş birliği içine girmiştir. Bu bağlamda, Irak Kralı Faysal ile Uqair protokolü revize edilerek kalıcı sınır belirlenmiştir.

Milli Mücadele'nin bitmesini takiben Hilafet makamının son bulmasıyla Şerif Hüseyin'in kendisini halife göstermesini fırsat bilen İbnu's Suud, Mekte'ye girdi. 1926 yılı ocak ayında Hicaz ileri gelenleri tarafından Hicaz Kralı ve Necid Sultanı ilan edildi. Üç ay içerisinde Avrupalı devletler tarafından da tanındı. İbnu's Suud'un sınırlarını genişletmesinde İngiltere'nin para, silah ve mühimmat desteğinin önemli bir rol oynadığını ifade eden Polat, söz konusu gelişmelerin İngiltere'nin I. Dünya Savaşı sonunda Arap coğrafyasına dair gerçekleştirmek istediği planın devamı niteliğinde olmadığını da değerlendirmelerine eklemiştir. Bu bölümde son olarak Yemen üzerinde durulmuş, tarihsel bağın kopmadığı ifade edilmiştir. Bilhassa Mahmud Nedim Bey'in saltanatın kaldırılması karşısında duyduğu memnuniyet aktarılarak Ankara ile planlı bir iş birliği sürdürüldüğü belirtilmiştir.

İkinci bölümün dördüncü ve son alt başlığında (Türk Arap İlişkilerinde İddia ve İrtibatın Belirleyicisi Olarak Lozan Konferansı ve Kararları) ilk olarak Musul, Türk-Irak ilişkilerinin belirleyicisi olarak ele alınmıştır. Polat, Lozan heyeti ile yapılan resmi kayıt ve telgraflardan yola çıkarak Irak ve Suriye ile

ilgili konuların heyetin öncelikli gündem maddelerini oluşturduğu sonucuna varmıştır. Bilhassa Musul konusunda yazışmaların sıklıkla yapıldığı ifade edilmiştir. Mustafa Kemal'in, Musul meselesine yaklaşımından hareketle Arap devletleri ile konfederasyon kurma fikrinin aslında bir hayal ürünü olmadığı tespitinde bulunulmuştur. Son olarak Lozan Konferansı'nda sağlık, demir yolları ve kutsal emanetler konularında Arap coğrafyası özelinde alınan belirleyici kararları aktaran yazar, çalışmasını bu noktada sonlandırmıştır.

Sonuç olarak; tüm dünyanın gündemini her daim işgal eden bu karmaşık coğrafya ve incelemeye alınan dönem söz konusu eserde oldukça sade ve anlaşılır bir dil ile okuyucuya iletilmiştir. Olayların kronolojik sıralaması, dipnotlar ile verilen ilave bilgiler okuyucuyu tatmin edicidir. Bu titiz bakış açısı eseri sadece akademik alanda yapılan bir çalışma olmanın ötesine taşımış, tarih meraklısı okuyuculara da hitap eder hâle getirmiştir. Kendisinden sonra yapılacak çalışmalar için yol gösterici bir kaynak olabilecek bu çalışma, literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır.